

VILLAE RUSTICAE NA BRIJUNSKOM OTOČJU

UDK 904 (398 Brijuni) "652"
Primljeno/Received: 1999. 10. 15.
Prihvaćeno/Accepted: 1999. 11. 12.

Vlasta Begović
HR-10000 Zagreb
Ministarstvo kulture
Uprava za zaštitu kulturne baštine
Ilica 44

Ivančica Schrunk
St Paul, USA
University of St Thomas

Villae rusticae na brijunskim otocima nalazimo na niz lokacijana brdu Kolci, u uvali Madona, Verige, sv. Nikola, Brijuni, Javorika, Turanj i na otoku Vanga. Prve tri od nabrojanih vila arheološki su istražene i njihov tlocrt kao i raspored prostorija vrlo je sličan, te navode na zaključak da su građene istovremeno tokom 1. st. pr. Kr. ili na samom početku 1. st.. Njihov daljnji razvoj u ranocarskom razdoblju i kasnoj antici je međutim vrlo različit i predstavlja svojevrstan model preinaka rustičkih vila tokom njihovog trajanja, za nove potrebe, koje su diktirane promjenom proizvodnje ili potrebom za povećanim luksuzom.

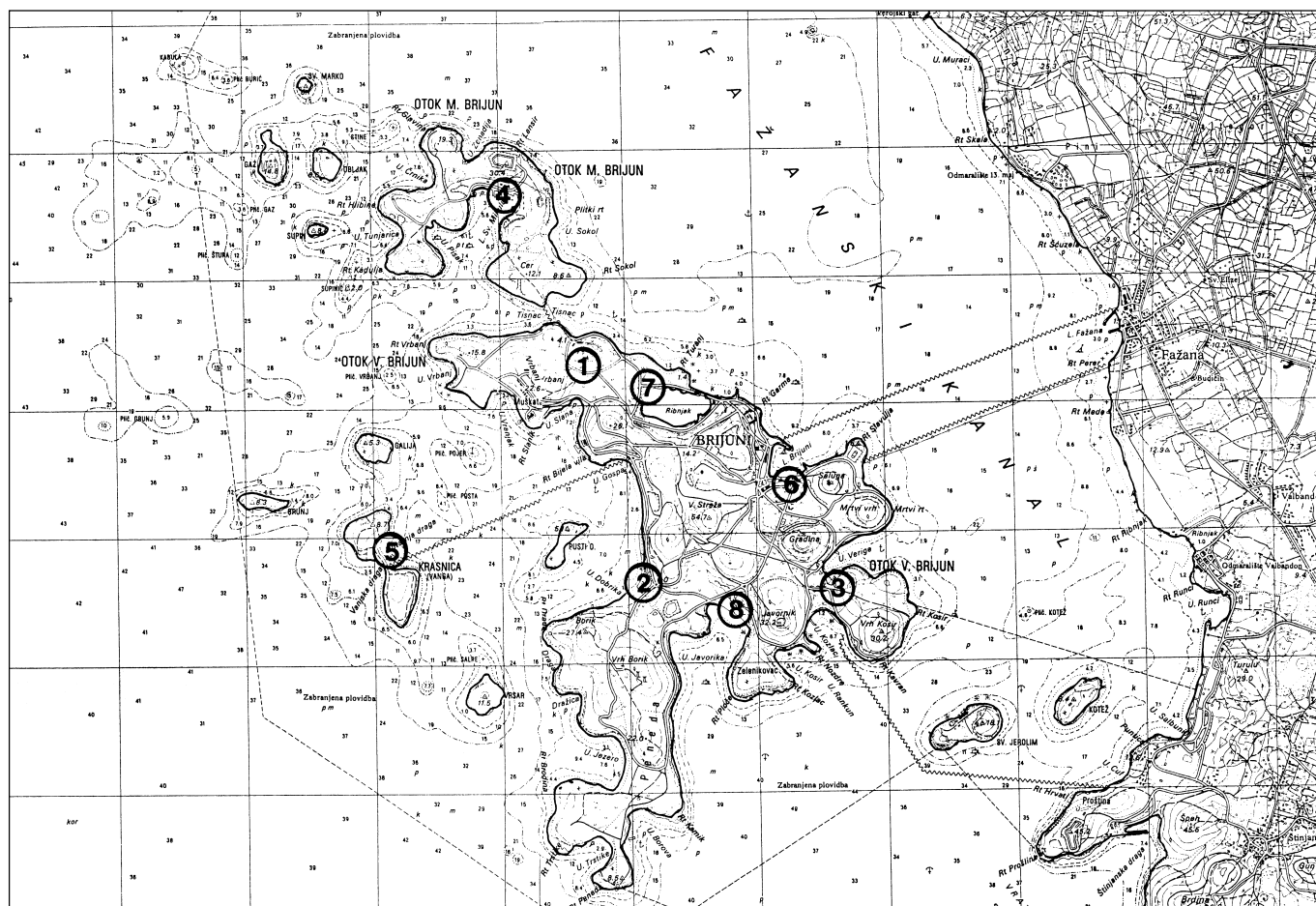
Ključne riječi: Villa rustica, Brijuni, 1. st. pr. Kr., kasna antika, vinski podrum, preša za grožđe

Rimski ideal života na uravnoteženi je način jednako valorizirao kultivirani poljoprivredni pejzaž i promišljeno arhitektonsko oblikovanje ladanjskih vila stvorenih da uzmu maksimum uživanja iz krajolika. Vežanost Rimljana za zemlju i njihov način poimanja vrijednosti izvanredno je opisao prof. Marin Zaninović, istaknuvši građenje mnogobrojnih vila na jadranskoj obali i otocima s njihovim poljoprivrednim sadržajima, ali i njihovim ladanjskim funkcijama i smještaju u pejzažu (Zaninović 1995: 87-88). Istra je u doba Rimske Republike i ranog Carstva žitnica, a osim poljoprivrede i novih kultura vinogradarstva i maslinarstva, razvijen je lokalni obrt ciglarstvo i keramičarstvo, vunarstvo i drvodjelstvo, kao i proizvodnja kvalitetnog građevinskog kamena (Matijašić 1998: 96). Tijekom 1. st. pr. Kr. Rimljani, koji su stoljeće prije osvojili i pokorili Istru zasnivaju svoju ekonomiju na intenzivnoj poljoprivredi i eksploataciji prirodnih bogatstava Istre. Mnogobrojne villae rusticae kao središta velikih zemljišnih posjeda svjedoče o bogatstvu zemlje i intenzivnoj poljoprivrednoj proizvodnji, istaknute u pejzažu i blistaju kao što opisuju Kasiodor, kao niska biserja (*Variae* XII, 22) Brijunsko otočje nije izuzetak u tome i jedan je od najatraktivnijih

zemljišnih posjeda u Istri, zasađeno novim kulturama vinovom lozom i maslinama o čemu svjedoče mnogobrojne rustičke vile čiji su ostaci nađeni na niz lokacija na otocima. F. Tassaux istraživao je posjede rimske obitelji Laecanii koji su posjedovali veliku *figulinu* u Fažani na susjednom kopnu i povezo ih također i s izgradnjom na Brijunima (Tassaux 1982: 251).

Brijunsko otočje nalazi se uz zapadnu obalu Istre između 13°53'18" i 13°48'20" istočne geografske dužine, te 44°53'18" i 44°56'42" sjeverne geografske širine. Sastoji se od 14 otoka, otočića i hridi: Veli Brijun, Mali Brijun, Vanga (Vanjski otok), Jerolim, Kozada (Kotež, Košada), Gaz (Gaza), Vrsar (Medvjedica), Galija, Madona (Pusti), Okrugljak (Obljak), Grunj (Grunjevac) Supin Mali i Supin Veli (Veliki Zupin), te sv. Marko. Ukupna im je površina 736 ha. Brijunsko otočje predstavljalo je u antici zaokruženi zemljišni posjed (bez tragova centurijacije) s nazivom Cissa Pullaria (Plinije 1. st.), dok je na geografskoj karti Tabula Peutingeriana iz 4. st. označeno kao Pullariae (Suić 1987: 175).

Villae rusticae nalazimo na Brijunskom otočju u uvali Verige, u zaljevu Madona, na lokalitetu Kolci,

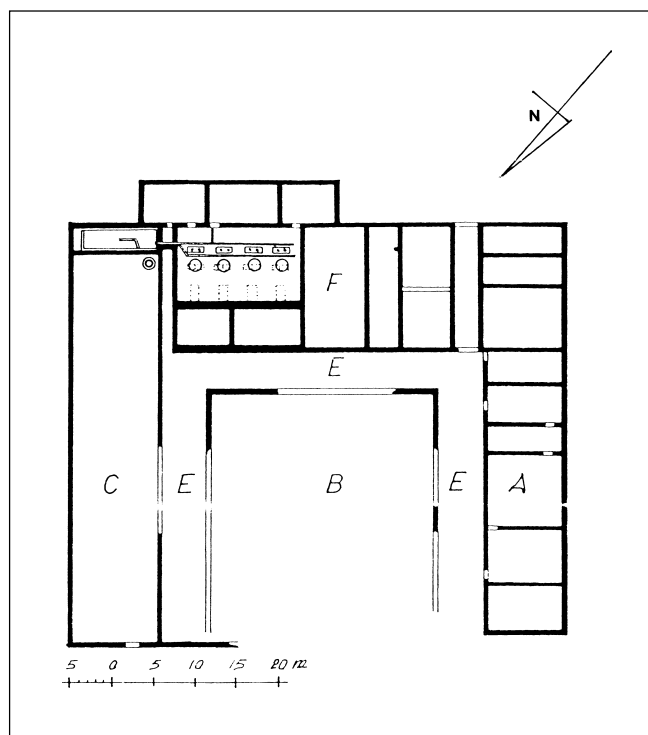

sl. 1 *Villae rusticae* na brijunskom otočju 1. brdo Kolci, 2. uvala Madona, 3. uvala Verige, 4. uvala sv. Nikole, 5. otok Vanga, 6. uvala Brijuni, 7. uvala Ribnjak, 8. uvala Javorika

u luci Brijuni, u zaljevu Ribnjak, u uvali Javorika, u zaljevu sv. Nikole na Malom Brijunu i na istočnoj obali otoka Vange (sl. 1). Izgradnja je vezana uz zaštićene prirodne uvale, a smještaj objekta prilagođen je smjerovima glavnih vjetrova, insolaciji, maksimalno prilagođen konfiguraciji terena i najljepšim vizurama. Na Brijunima nalazimo kampanijski tip vile izgrađene na povišenom platou, tlocrtno U oblika s prostorijama koje s tri strane okružuju prostrano dvorište. Ladanjske vile su u skladu sa svojom poljoprivrednom funkcijom služile za smještaj i preradu poljoprivrednih proizvoda, ali i za boravak vlasnika i njegovih gostiju u idiličnom miru lijepoga krajolika. Slične su vilama u Kampaniji i Laciju, prema opisima rimskih pisaca Porcija Katoa (2.-1. st. pr. Kr.), Varoa (1. st. pr. Kr.), Kolumele (1. st.) Vitruvija (1. st. pr. Kr.), Plinija Starijeg (1. st.) i Plinija Mlađeg (kasno 1. st.). *Villae rusticae* na Brijunima građene su na pažljivo izabranim mjestima, na najpovoljnijem i najljepšem položaju, na uzvisini uz morskobalu s pripadajućom zaštićenom lukom. Karakteriziraju ih široke vizure prema moru ili zelenilu brežuljaka i livada, maksimalno korištene prednosti osunčanja, blizina izvora pitke vode ili prostrane cisterne za skupljanje kišnice i sigurne prirodne luke za najjednostavniji transport poljoprivrednih proizvoda morem do tržišta. "Prenapućenost i besmislene zabave

u glavnom gradu, napetost kulturne atmosfere i veliki zahtjevi carskog dvora, morali su učiniti seoski način života, tjelesnu očvrstnutost, nepomučen san i ugodnu samoću u lijepoj okolini vrlo poželjnim. Ali te ladanjske vile imale su funkciju poljoprivredne i stočarske proizvodnje i bile također izvor velikih prihoda" (McKay 1975: 97).

Ponos vlasnika bio je jednako usmjeren na arhitektonsko oblikovanje građevine, kao i na kultivirani poljoprivredni pejzaž koji je okruživao vilu. Jedna od brijunskih *villae rusticae*, ona u uvali Verige na Velom Brijunu s izvanrednim vizurama na morskobalu, brežuljke i livade prerasla je u raskošni rezidencijalni kompleks tijekom 1. st. sačuvavši rustičku vilu kao svoj nukleus prepoznatljivu i nikada promijenjenu bez obzira na raskošne sadržaje koji su joj bili dodavani. I nakon izgradnje rezidencijalnog kompleksa zadržan je gospodarski dio i pogoni za preradu grožđa, te veliki vinski podrum (kapaciteta cca 80 dolia), pa možemo pretpostaviti da su i u pejzažu jednaku vrijednost imali hortikulturno uređeni vrtovi, kao i nasadi vinograda i maslinika. To je potpuno u skladu s rimskom tradicijom da su jedini časnici prihodi od zemlje. Na brijunskom posjedu proizvodilo se, sudeći po kapacitetu brojnih rustičkih vila, maslinovo ulje i vino za vlastite potrebe, ali i za tržište, a poljoprivrednu proizvodnju nadopunjavali su prihodi od kamenoloma i solana, lova i ribolova.

sl. 2 Tlocrt villae rusticae na lokalitetu Kolci
 Legenda: A-Spremište, B-Centralno dvorište, C-Spremište ulja sa recipijentima, D-Ulazni hodnik, E-Trijem, F-Preša za masline

VILLA RUSTICA na lokalitetu KOLCI (MONTE COLLISI)

44° 55' 35" sjeverne geografske širine i 13° 45' 41" istočne geografske dužine

Villa rustica na lokalitetu Kolci nalazi se iznad rta Tar na sjeveroistoku otoka Veli Brijun, na cca 10 m iznad nivoa mora (antička kota 12 m nadmorske visine). Smještena je na platou ispod vrha Vrbanj (visine 21 m) na poluotoku Barban s vizurama prema moru i morskom kanalu između Velikog i Malog Brijuna. Uz morsku obalu nalazi se pripadajuća luka i mol za pristajanje brodova. Objekt je orijentiran u smjeru sjeverozapad jugoistok. Tlocrtno je tip U-vile, s prostorijama smještenim na tri strane oko prostranog dvorišta. S četvrte strane dvorište je zatvoreno ogradnim zidom. Vila je bila visoka prizemna građevina, četvrtastog tlocrta, dimenzija 59 x 56 m (200 x 190 rimskih stopa). Zidovi su debljine 45-50 cm (1,5-1,7 r. stope), osim centralnog dijela građevine na kojemu su zidovi debljine 88,7 cm (3 r. stope), što navodi na zaključak o katnoj konstrukciji toga dijela, izvedenoj vjerojatno za nadgledavanje procesa proizvodnje (Gnirs 1908; 177). Tabla 2.

Vila na brdu Kolci isključivo je gospodarski objekt sa četiri preše za masline i velikim podrumom za maslinovo ulje (*cella olearia*). Oko centralnog dvorišta redaju se prostorije koje maksimalno koriste sve prednosti insolacije i prirodnog položaja. Prema jugozapadnoj najsunčanijoj strani orijentirano je devet prostorija koje čine stambeni dio vile. Stambene prostorije za *vilicus*-a i radnike robove. Sjeveroistočni dio zaprema velika

cella olearia koja svjetlost i toplinu dobiva preko portika i dvorišne strane orijentirane jugozapadno kako bi se spriječilo smrzavanje ulja u toku zime (Vitruvius; knjiga IV). *Cella olearia* veličine je 50 (prema nacrtu A. Gnirs-a) x 10,49 m (166 x 31 r. stopa), nizom stupova (koji smanjuju raspon stropa prostorije) podijeljena u dva dijela. Stupovi su promjera 41 cm, nalaze se uzduž centralne osi prostorije i sastavljeni su od kamenih fragmenata klinastog oblika dimenzija 19 x 19 cm (segment kruga) i debljine 8-12 cm. U prostoriji su bili keramički recipijenti *dolia* za spremanje i pohranu maslinovog ulja. "Na jednom velikom recipijentu za ulje sačuvan je ugrebeni natpis LXIS, što označava kapacitet od 61,5 amfora ulja, što preračunato iznosi oko 1320 litara." (Matijašić 1988; 45). S jugoistočne strane *cellae oleariae* nalazi se *lucus* za taloženje nečistoća iz maslinovog ulja prije punjenja u *dolia*. *Cella olearia* je uskim hodnikom odvojena od prostorije za prešanje maslina, koja se nalazi s desne strane. (sl. 3). Pod u prostoriji za prešanje maslina izveden je u tehnici *opus spicatum*. Dimenzije malih opeka (spika) su 6x 11 x 2 cm do 6,7 x 11,7 x 2,2 cm i poredane horizontalno formiraju kanale u podu oko preša (ukupno s kanalima krug od 205 cm). Na ovu prostoriju nadovezuje se kuhinja i skladište, te ostale radne prostorije. S jugoistočne strane nalazi se ulaz u vilu koji je hodnikom između stambenih prostorija, te skladišta i kuhinje bio povezan s dvorištem. Prostorije koje izlaze iz jugoistočne fronte građevine bile su vjerojatno izgrađene kasnije i namijenjene deponiranju obranih maslina. Kameni materijal u njihovim zidovima po dimenzijama se razlikuje od kamenog materijala ostalih dijelova vile. Dvorište vile veličine je 30 x 27 m (102 x 92 r. stope), okruženo s portikom na tri strane. Stupovi portika izvedeni su isto kao stupovi u spremištu za maslinovo ulje, od klinasto isklesanog kamena debljine 8 do 10 cm, koji se slažu u stup kružnog presjeka, širine 45 cm. Način građenja stupova podsjeća na stupove kampanijskih antičkih vila u kojima su umjesto kamenih fragmenata upotrebljavane klinasto formirane opeke složene u žbuku. Takvi stupovi bili su obično prekriveni žbukom u kojoj su često izvedene i imitacije kanelura. Prema svojim arhitektonskim karakteristikama i komparaciji s drugim rustičkim vilama na Brijunima vila se datira u 1. st. pr. Kr.

Arheološka istraživanja vile na brdu Kolci izvršio je A. Gnirs 1907. godine. Istraživanjima je utvrđen uži areal vile i definiran njen tlocrt. Navedena istraživanja A. Gnirs je publicirao 1908. g. Radove na konzervaciji arheoloških ostataka vile u novije vrijeme vršili su A. Vitasović i M. Pavletić (1990).

VILLA RUSTICA u uvali MADONA

44° 54' 56" sjeverne geografske širine, 13° 45' 40" istočne geografske dužine

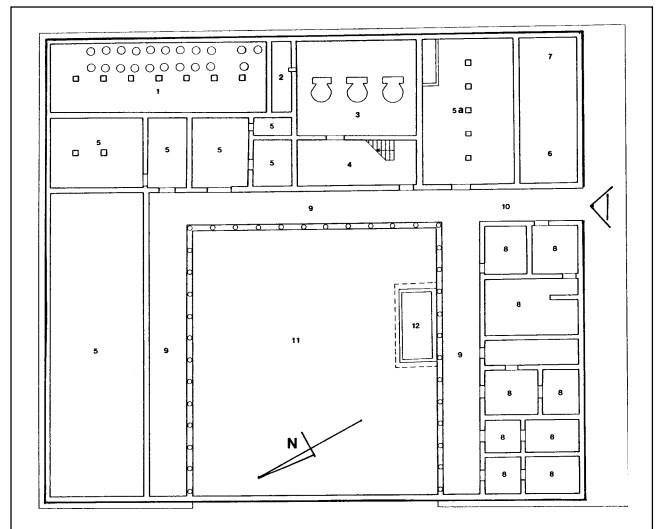
Villa rustica u uvali Madona nalazi se na zapadnom dijelu otoka Veli Brijun u dolini koja se spušta prema moru na platou uz morsku obalu na 2 m nadmorske visine (antička kota 4 metara). Vila je bila smještena u

sl. 3 Pogled na preše za masline na lokalitetu Kolci

zaštićenom zaljevu Val Madona s južne strane zatvorenom poluotokom Peneda, a od zapadnih vjetrova zaštićena otokom Madona smještenim ispred uvale. Sa sjeverne strane istak poluotoka (brdo Turanj) štiti je od bure i sjevernih vjetrova. Bila je građena prema V. Jurkić Girardi na mjestu starijeg rimskog objekta iz kraja 2. ili poč. 1. st. pr. Kr. (Jurkić Girardi 1981; 94), dok R. Matijašić smatra da je *villa rustica* prva faza izgradnje na lokalitetu (Matijašić 1993; 249). Vila je orijentirana u smjeru sjeveroistok jugozapad. Tlocrtno vila je tip U vile s prostorijama smještenim na tri strane oko prostranog dvorišta. Dvorište je s tri strane okruženo porticima, a sa četvrte strane zatvoreno ogradnim zidom (sl. 4). Vila je imala pripadajuće pristanište za brodove, čiji tragovi su vidljivi na zračnim snimcima, i utvrđeni tijekom podmorskog rekognosciranja 1985. g. (Orlić, Jurišić) "Nekoliko većih atipičnih blokova mogli bi predstavljati ostatke manjeg pristaništa. Jedan od blokova je probušen". Vila je bila visoka prizemna građevina pravokutnog tlocrta, dimenzija 62,8 x 51,2 m (210 x 174 r. stopa). Zidovi su debljine 45 do 53 cm (1,5 1,7/1,8 r. stope), građeni od klesanog kamena debljine 8 do 14 cm u žbuci. Odnos visine prema širini građevnog materijala je 1:3 što ukazuje na razdoblje gradnje kasno 1. st. pr.Kr. ili 1. st. Zidovi prostorije ispred prostora s tijeskom za masline su 88,71 cm (3 r. stope) širine i njihova dimenzija navodi na zaključak o katnoj konstrukciji toga dijela izvedenog vjerojatno za nadgledavanje procesa proizvodnje, kao i na rustičkoj vili na lokalitetu Kolci.

Vila u uvali Madona je gospodarskog karaktera s velikim vinskih podrumom i tri preše za grožđe (sl. 4). U sastavu vile nalazi se i tijesak za masline, koji je prema načinu gradnje (prostorije izlaze iz sjeverozapadne fronte vile), vjerojatno kasnije dograđen. U prilog kasnijeg datiranja toga dijela govore i odvodni kanali izvedeni od opeka. Vila se koristi svim prednostima insolacije prema Vitruvijevim pravilima gradnje (Vitruvius, knjiga VI; 129-132) i prirodnog položaja neposredno uz morsku obalu. Uz jugozapadnu najsunčaniju stranu nalaze se stambene prostorije. Kasnijim dogradnjama taj dio vile dosta je izmijenjen i teško je utvrditi originalni raspored

sl. 4 Tlocrt rustičke vile u zaljevu Madona
 Legenda: 1. Cella vinaria, 2. Lacus, 3. Preša, 4. Vertikalna komunikacija, 5. Radni prostor, 5a. Oecus, 6. Kuhinja, 7. Skladište, 8. Soba - cubicula, 9. Portik, 10. Ulazni hodnik, 11. Dvorište, 12. Cisterna

prostorija. Ulaz u vilu bio je s jugozapadne strane. Kuhinja i spremišta orijentirani su prema jugoistoku, kao i prostorija s prešama za grožđe dimenzije 13 x 10,6 m (44 x 36 r. stopa), koja je povišena za oko jedan metar od ostalih prostorija. U nju se dolazilo drvenim stubištem smještenim uz zid prostorije ispred nje. Pod prostorije popločen je u tehnicu *opus spicatum*, a dimenzija spika je 7,5 x 12 x 1,8 cm. Velika *cella vinaria* dimenzija 23,2 x 7,9 m (79 x 27 r. stopa) i kapaciteta cca 56 dolia, bila je orijentirana prema sjeveroistoku. Između prostorija s prešom za grožđe i vinskog podruma nalazi se *lacus* za bistenje mošta. *Cella vinaria* bila je nizom stupova (kružnog presjeka na kvadratičnim temeljima) podijeljena u dva dijela (sl. 5). Stupovi su izvedeni od klesanog kamena u žbuci i imaju funkciju smanjivanja raspona stropnih greda na velikoj širini prostorije. Uz vinski podrum prema dvorištu nalazi se niz prostorija različitih veličina koje su služile za smještaj grožđa, koma i u procesu proizvodnje vina. Proizvodnja vina bila je u ranom Carstvu (1. st.) vrlo važna i profitabilna grana poljoprivrede (Tchernia 1986; 264-271) i njena važnost na Brijunima iskazana je veličinom vinskih podruma i njihovim kapacitetima (vila u uvali Verige cca 80 dolia, vila u uvali Madona cca 56 dolia).

Vila u uvali Madona prolazi razdoblje stagnacije tijekom 2. st. Arheološka istraživanja provedena na vili u razdoblju od 1976. do 1984. pokazuju minimum pojedinačnih nalaza iz toga razdoblja (Mlakar 1976; 39-40). Originalni raspored prostorija na sjeveroistočnoj strani vile vrlo je teško sa sigurnošću utvrditi. Krajnji niz prostorija prema moru mogao bi pokazivati originalni raspored, dok je prostorija s prešom za masline izgrađena kasnije. Ona svojom veličinom izlazi iz tlocrta vile. Uz nju se nalazi *cella olearia* i prostorije za smještaj obranih maslina, kao niz manjih prostorija (spremišta).

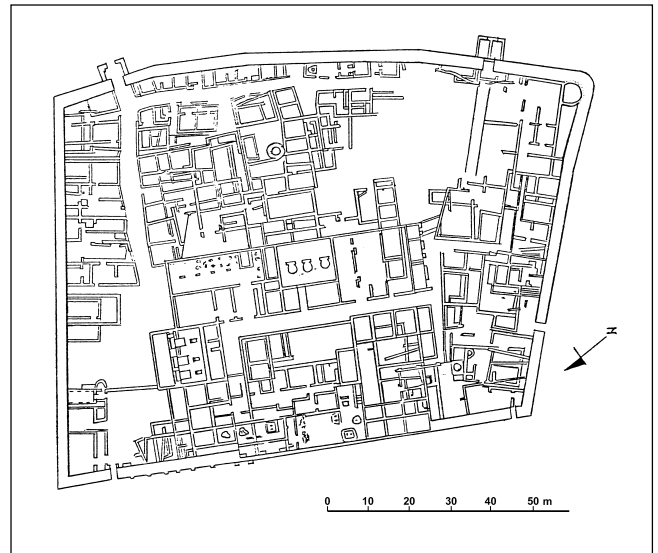
sl. 5 Cella vinaria vile u zaljevu Madona

Dvorište je dimenzije 31 x 28, 7 m (106 x 98 r. stopa) i bilo je s tri strane okruženo porticima, a sa četvrte strane prema moru ograđeno visokim zidom širine 60 cm, koji je djelomično sačuvan i kasnije ukorporiran u fortifikacije građene u kasnoj antici. U jugozapadnom dijelu dvorišta ugrađena je velika cisterna dimenzija 7,35 x 3,3 m (25 x 11 r. stopa) u koju se skupljala voda kišnica s krovnih ploha.

Uz jugoistočni zid vile prigraden je kasnije niz manjih prostorija koje su vjerojatno služile u stambene svrhe, dimenzija cca od 2,4 x 3,6 m, 3,9 x 3,3 m do 4,3 x 4,1 m nepravilno raspoređene, s uskim komunikacijama između njih cca 2 m širine. Prostorije bi mogle predstavljati prostore za smještaj robovske radne snage kao one koje su istražene na vili Settefinestre blizu Cossa-e (Italia) (Carandini 1985; 157-160) ili kasnoantičku stambenu izgradnju.

U kasnoj antici uz veliku rustičku vilu izgrađuje se naselje s fortifikacijama. Kasnoantička groblja (građeni grobovi i sarkofazi) iz 4. i 5. st. nađena uz prilazne ceste jugoistočno od vile govore o intenzitetu života na tom području. Nalaz are božice Flore jugoistočno od vile svjedočanstvo je poljoprivredne djelatnosti njenih stanovnika. Dvorišni prostor vile izgrađuje se u kasnoj antici i nadopunjuje novim sadržajima (proizvodni pogoni) koji bi mogli predstavljati fulonicu *Baphium Cissense* što ga bilježi *Notitia dignitatum* četrdesetih godina 5. st (Suić 1987; 195-202).

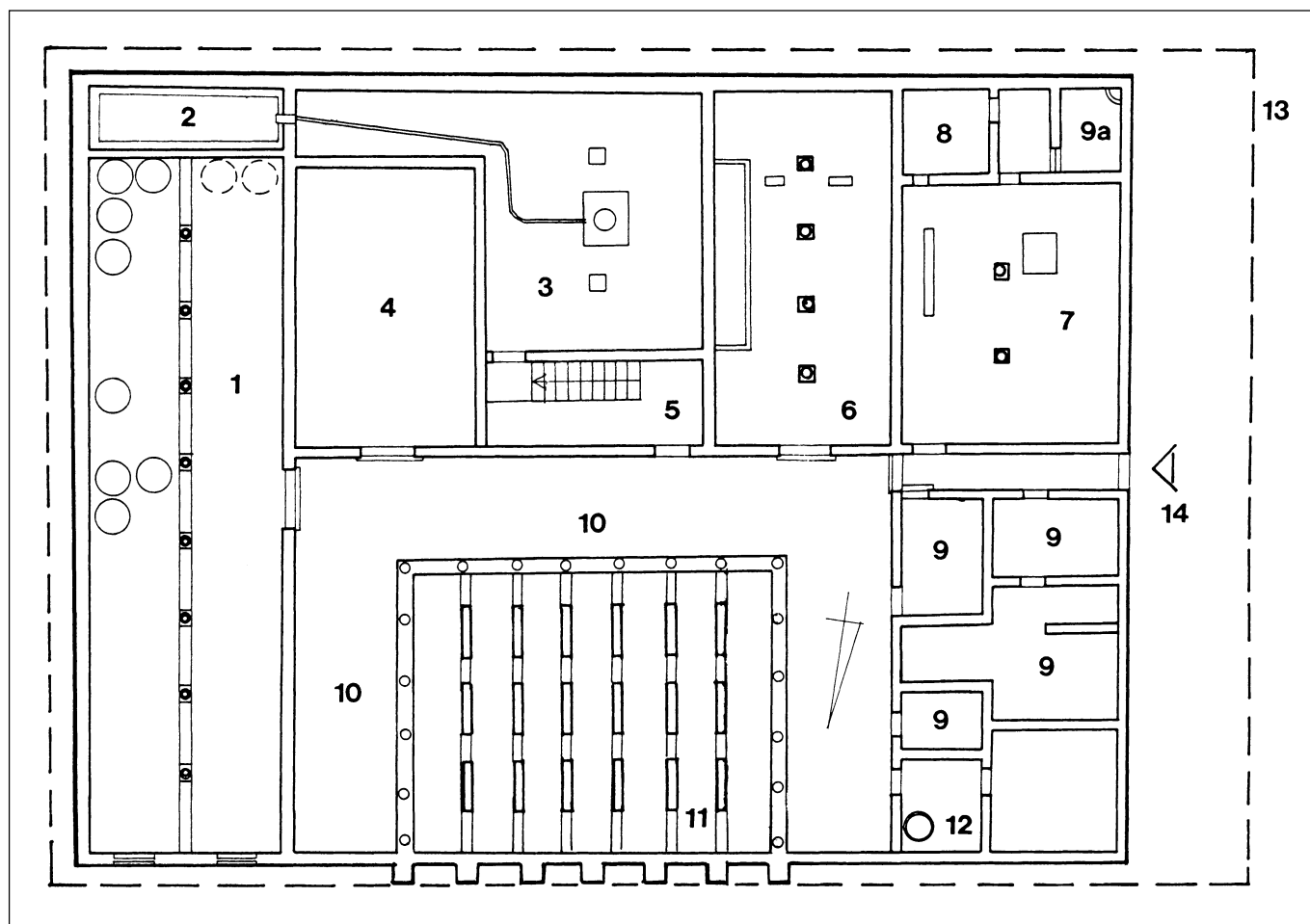
Tijekom 3. i 4. st. izgrađuju se novi sadržaji uz veliku vilu koji su zajedno mogli riješiti potrebe stanovanja i života većeg broja stanovnika (cisterne, ložišta, krušne peći, žitnica, kulturni objekti) koji se bave poljoprivredom i obrtom (Jurkić Girardi 1981;93-94). Formiraju se novi sklopovi uz nekadašnje prilazne putove prema vili i uspostavljaju nove komunikacije. Glavne komunikacije unutar naselja ostaju nekadašnje komunikacije prema rustičkoj vili i njen prilaz prema moru, koji u potpunosti ocrtavaju njeno nekadašnje područje. U razdoblju određene stabilizacije političkih i gospodarskih prilika za vrijeme Dioklecijana i njegovih nasljednika (kraj 3. i poč. 4. st.), do kraja vladavine Konstantina Velikog, novoformirano naselje uz vilu prolazi razdoblje relativnog blagostanja o

sl. 6 Kasnoantičko naselje u zaljevu Madona

čemu svjedoče i kasnoantičke nekropole istražene uz prilazne ceste prema naselju (Marušić 1986; 84-91). Promjene koje su se događale tokom 4. i 5. st. na području vile mogle bi se vezati uz ratove na granicama Rimskog Carstva i sve veću nesigurnost života. Nakon provala Huna u sjevernu Italiju i razaranja Akvileje 452. g. počinje obnavljanje fortifikacija u Istri, pa se u tom razdoblju vjerojatno izgrađuje i prvi sloj fortifikacija oko kasnoantičkog naselja formiranog uz rustičku vilu u uvali Madona. Fortifikacije nisu obuhvatile svu tada postojeću arhitekturu na tom području, već određeni dio čije je zidne poteze bilo lako iskoristiti za formiranje obrambenih zidova. Na području veličine 95 x 130 m izgrađen je nepravilni četverokut jakih obrambenih zidova debljine 2,6 m pojačan na uglovima do debljine od 2,9 m. Za gradnju fortifikacija korišten je djelomično materijal od napuštenih sklopova na Brijunskom otočju kao npr. kanelirani stup koji je ugrađen kao rasteretna greda na jugozapadnom ulazu u naselje. Nakon propasti Zapadnog Rimskog Carstva 476. g. i uspostavljanja Kraljevstva Istočnih Gota, koje na ovom području traje od 493. do 538. g., te rata između Istočnih Gota i Bizanta, dograđuju se fortifikacije na području naselja u uvali Madona prema bizantskim pravilima gradnje fortifikacija (sl. 6).

Prva arheološka istraživanja lokaliteta započeo je A. Gnirs 1902. g. On je istraživao područje vile, kao i kasnije izgrađene fortifikacije i lokalitet uveo u literaturu pod nazivom *Kastrum*, vezujući njegovu izgradnju uz razdoblje bizantske dominacije. Istraživanja s prekidima traju do 1914. god. 1930. g. do početka drugog svj. rata lokalitet su istraživali talijanski arheolozi pod vodstvom M. Mirabella Roberti-a (1936. g.). Trećoj etapi arheoloških istraživanja pripadaju istražni arheološki radovi koje je 1952. vodio Š. Mlakar. Sistematska arheološka istraživanja vršena su od 1976. do 1982. pod vodstvom Š. Mlakara i A. Vitasovića, kojima je konačno definiran čitav areal lokaliteta.

sl. 7 Tlocrt rustičke vile u zaljevu Verige

Legenda: 1. *Cella vinaria*, 2. *Lacus*, 3. Preša za grožđe, 4. Radni prostor, 5. Vertikalna komunikacija, 6. *Oecus*, 7. Kuhinja, 8. Skladište, 9. Soba - *cubicula*, 9a. Soba, 10. Portik, 11. Cisterna, 12. Otvor cisterne - bunarsko okno, 13. Linija krova i linija kanalizacijskih otvora 14. Ulaz

VILLA RUSTICA u zaljevu VERIGE

44° 54' 34" sjeverne geografske širine, 13° 46' 40" istočne geografske dužine

Villa rustica u uvali Verige nalazi se na sjevernoj padini brda Dubovac (vrh 12 m nadmorske visine), na sjeveroistočnom dijelu otoka Veli Brijun. Smještena je na platou ispod vrha Dubovca na 9 m nadmorske visine (antička kota 11 m) s vizurama prema moru i prema susjednom kopnu i naselju Fažani. Smještena je u najzaštićenijem zaljevu otočja (prirodnom emporiu) koji je od južnih vjetrova zaštićen istakom poluotoka Kosir (Rankun), a prema sjeveru istakom poluotoka ispod brda Mrtvi Vrh, duboko uvučen u kopno. Nalazi se na izvanredno važnom položaju koji kontrolira ulaz u zaljev i ima pogled prema susjednom kopnu, ali i s druge strane poluotoka Dubovac prema Puli (antička Pola). Vjerojatno je bila od početka odabrana za smještaj i boravak vlasnika imanja, što svjedoči posebno građena, iznimno velika cisterna ispod poda središnjeg dvorišta (veličine 13,9 x 10,6 m 47 x 37 r. stopa) u koju se skupljala kišnica s krovnih ploha. Uvala Verige imala je još jednu iznimnu pogodnost prirodni izvor slatke vode na brdu Gradina kojim su se koristili već i stanovnici

ilirske gradine po kojoj je brežuljak visine 30 m dobio ime.

Vila je bila udaljena cca 50 m od morske obale i vjerojatno je imala pripadajući mol, tragovi kojega do sada nisu nađeni, ali postoji mogućnost da su bili ukomponirani u građenu obalu i molove kasnije građene rezidencijalnog objekta. Vila je orijentirana skoro potpuno u smjeru sjever-jug s vrlo malim odklonom prema sjeverozapadu i jugoistoku. Tlocrtno je tip U vile s prostorijama smještenim na tri strane oko prostranog dvorišta. Građena je na prostranoj terasi izvedenoj na priklesanom kamenu živcu kao kampanijske rimske vile. Dvorište je sa tri strane bilo okruženo porticima, a sa četvrte zatvoreno ogradnim zidom (sl. 7). Bila je građena kao visoka prizemnica pravokutnog tlocrta, dimenzija 50 x 40 m (170 x 130 r. stopa). Zidovi su debljine 45 do 51 cm (1,5 do 1,7 r. stope) građeni od klesanog kamena u žbuci u tehničici *opus isodomum*. Datira se u 1. st. pr. Kr. ili rano 1. st. i predstavlja gospodarski objekt s izraženom ladanjskom funkcijom. Sadržavala je prešu za grožđe i veliki vinski podrum (*cella vinaria*) sa cca 80 dolia i po tim dimenzijama možemo je usporediti s rustičkom vilom u Boscoreale kod Pompeja (McKay 1975; 100-101). Oko centralnog

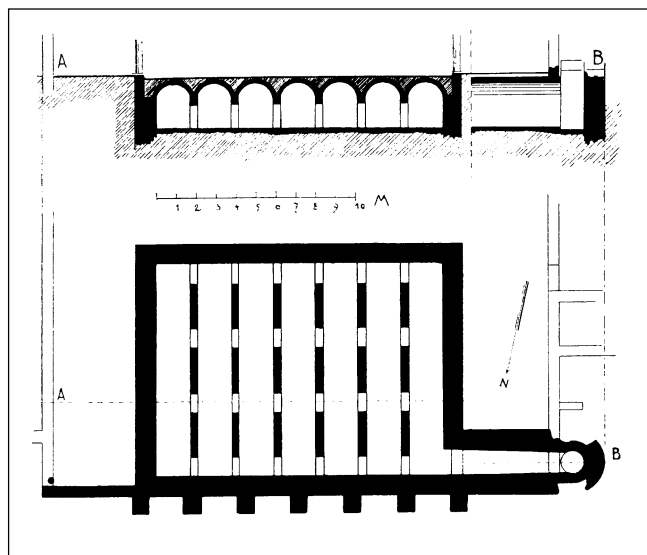

sl. 8 Kamena lavlja glava na utoku kanala u lacus (cella vinaria vile u zaljevu Verige)

dvorišta dimenzija 14,7 x 11,8 m (50 x 40 r. stopa) redaju se prostorije koje maksimalno koriste sve prednosti insolacije i prirodnog položaja. Sa jugozapadne, najsunčanije strane nalazi se niz stambenih prostorija, od kojih jedna iznimno prostrana s nišom možda predstavlja spavaću sobu vlasnika. Podovi prostorija bili su opločeni jednostavnim crno-bijelim mozaikom od kojega postoje neznatni tragovi. U sastavu stambenog trakta je i prostorija poda opločenog opekama u tehnici *opus spicatum* u kojoj se nalazi bunarsko okno povezano kanalom sa cisternom. Ulaz u vilu je sa zapada i povezan je hodnikom s dvorištem. S južne strane ulaznog hodnika nalaze se kuhinja, *oecus* i niz od tri manje prostorije. Kuhinja je dimenzija 8,8 x 11 m (30 x 37 r. stopa), s dva ugrađena stupa u sredini prostorije dimenzije R=50 cm i bazom 68 x 68 cm i u kamenu izvedenim postoljem za ložište. Tri prostorije južno od kuhinje građene su u nizu međusobno povezane. Dvije imaju pod popločen u tehnici *opus spicatum*, a treća pokriven mozaikom s ugrađenim kaminom u uglu. Zidovi te prostorije pokazuju tragove slikanja s crnom prugom sokla i naizmjeničnim crvenim i žutim poljima (Gnirs 1906: 31-32). Uz kuhinju nalazi se prostorija (*oecus*)

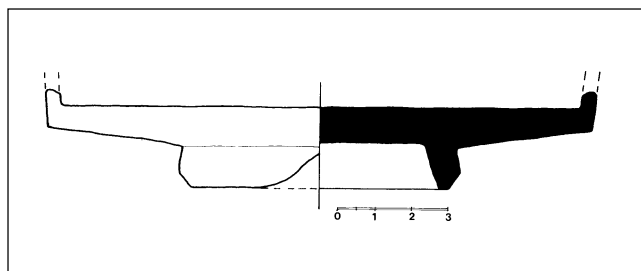
dimenzije 14,0 x 7,45 m (47 x 25 r. stopa), s četiri stupa u osi prostorije koji čine potporanj stropa, tzv. "korintska sala" kako ih opisuje Vitruvije (De architectura libri decem -knjiga VI). Dimenzije stupova su R=41, 43, 44 i 45 cm s bazama od 63 do 67 cm. Pod je popločen kamenim pločama i prag prostorije sačuvan je *in situ*.

Istočno od nje nalazi se plitka prostorija 9,0 x 3,5 m (30 x 12 r. stopa) u kojoj se nalazilo (vjerojatno) drveno stubište (tragovi nisu nađeni) za pristup prostoriji s prešom za grožđe koja je bila izgrađena na višem nivou. U povišenoj prostoriji južno od prostorije sa stubištem nađeni su ostaci preše za grožđe, pod prostorije opločen je u tehnici *opus spicatum* i izveden u padu prema lacus-u. Dimenzija spika je 6,8 x 2,7 x 12 cm, a kanali u podu formirani su od vertikalno postavljenih spika na rubovima. Prema lacus -u od preše za grožđe vodio je kameni žlijeb ukrašen na kraju kamenom lavljom glavom (sl. 8). Lacus je imao dimenzije 7,6 x 1,5 m i dubinu 0,75 m, dna popločenog u tehnici *opus spicatum*, (dimenzija spika 2,7 x 11,3 cm), izdignut 1,5 m iznad nivoa vinskog podruma koji se nalazi s njegove sjeverne strane. *Cella vinaria*, dimenzija 26,1 x 7,9 m

sl. 9 Cisterna ispod poda dvorišta vile u zaljevu Verige

(89 x 27 r. stopa), bila je stupovima u sredini prostorije podijeljena u dva dijela. Stupovi imaju funkciju podupiranja stropa i smanjenja raspona stropnih greda. Stupovi su građeni od klinasto klesanog kamena u žbuci, koji formiraju stupove kružnog presjeka promjera cca 45 cm 1,5 r. stopa. Od visoko postavljenog lakusa mošt je tekao kroz kanal od glinenih cijevi u *dolia* koji su bili s 2/3 ukopani u pod vinskog podruma (Gnirs 1906; 35-36). Dolije su bile poredane u četiri reda i prema dužini prostorije moglo ih je biti 20 u jednom redu, što ukupno iznosi mogućih 80 *dolia*, a sadržavale su cca 15 hl (1500 litara). Danas su sačuvani ostaci 8 *dolia in situ*, a dvije od njih kojima se može odrediti najveći vanjski promjer su različitih dimenzija i iznose $R = 142$ cm i $R = 162$ cm. Unutarnji promjeri iznosili bi 130 i 150 cm. Po impozantnim dimenzijama vinskog podruma vila u Verigama može se mjeriti s vinskim podrumom rustičke vile Lucia Publia Sinistra u Boscoreale kod Pompeja (McKay 1975; 100-101). Prozori na vinskom podrumu bili su prema sjeveru, što je u skladu s Vitruvijevim propisima za takve prostorije. Ispod poda dvorišta nalazi se građena cisterna dimenzija 13,9 x 10,6 m (47 x 37 r. stopa), koja je djelomično ukopana u teren. Cisterna je građena u tehnici *opus cementicium*, s tri strane uklesana u stijenu. Slobodna, čeaona strana bila je građena od kamenih blokova u mortu i pojačana kontraforima da bi izdržala pritisak mase vode. Čitav prostor cisterne bio je razdijeljen stupovima u 6 redova, građeni od klesanog kamena u žbuci, koji po širini formiraju 7 lađa pokrivenih bačvastim svodom 1,7 m širine. Visina svoda mjerena od poda cisterne (sa strane) iznosi 1,6 m, a u tjemenu (sredini) svoda 2,3 m, dok je debljina svoda 25 cm. Po tri stupa bila su zajedno vezana i činila su ležište svoda (sl. 9). Svojim položajem ispod poda dvorišta kao i konstruktivnim elementima, cisterna se može usporediti s cisternom ispod centralne terase Tiberijeve vile na Kapriju poč. 1. st. (*Villa Iovis*) (McKay 1975; 198-200). Bačvasti svod nosio je pod dvorišta, koje je s tri strane bilo okruženo

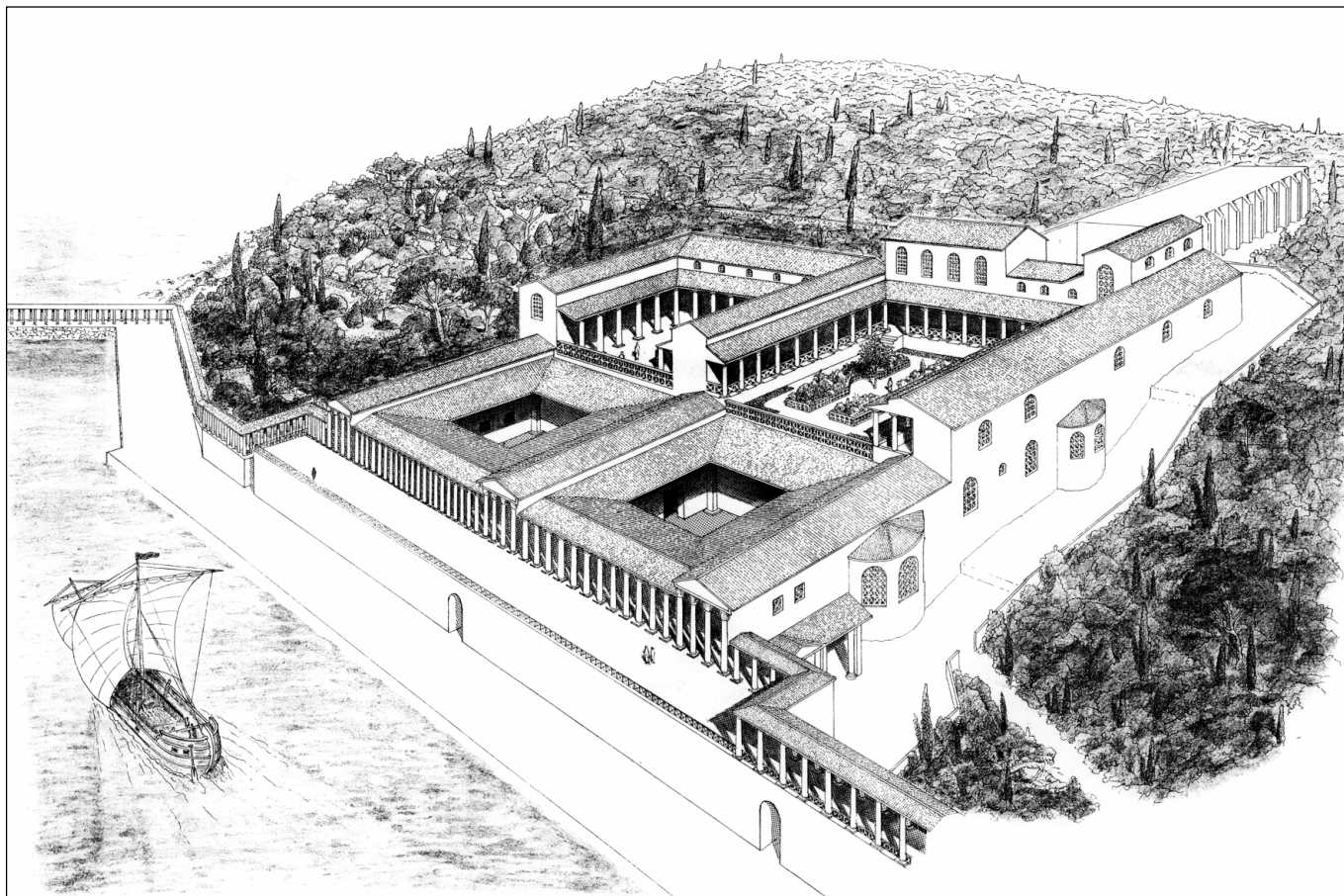
sl. 10 Keramika nađena ispod stubišta uz II peristil vile u zaljevu Verige

portikatima stupova građeni od klinasto klesanog kamena u žbuci sлагanim u stupove kružnog presjeka promjera od 41 do 47 cm (najčešće 44 i 45 cm). Stupovi su bili bez baza, prekriveni žbukom, možda s izvedenim kanelurama. Voda se iz oluka u cisternu dovodila kanalom, izvedenim u središtu ugaonog stupa portika, čiji ostaci još postoje *in situ*. Iz cisterne vodi kanal izveden u blagom nagibu koji završava oknom bunara u prostoriji poda popločenog u tehnici *opus spicatum* u sastavu stambenih prostorija. Iz tog bunara crpila se voda za potrebe malog kupatila na tom dijelu. Ulaz u vilu nalazio se sa zapadne strane i na njega se nastavlja hodnik između kuhinje i stambenog trakta. Tijekom zaštitnih arheoloških istraživanja i konzervatorskih radova na statičkoj sanaciji, koja su bila izvršena u srpnju 1992. g., nađene su dvije kamene stepenice relativno grube obrade koje bi mogle predstavljati ulaz u vilu naknadno zatvoren kasnijim adaptacijama. Kanali za odvodnju oborinskih voda (koji su istraženi tijekom arheoloških istraživanja 1905. 1912. g. (A. Gnirs) i tijekom zaštitnih arheoloških istraživanja i konzervatorskih radova 1992.g. (J. Šmic, V. Begović Dvoržak) na vili izvanredno očrtavaju tlocrt *villae rusticae*, kao i fuge nađene na zidovima, koje potpuno određuju granicu prvog objekta i kasnije dogradnje velikog rezidencijalnog kompleksa. Činjenica da je rustička vila bila nadograđena govori također u prilog tezi, da je to od početka bio objekt građeni za povremeni boravak vlasnika imanja na brijunskom arhipelagu.

Početak 1. st. *villa rustica* je nadograđena novim sadržajima koji povećavaju rezidencijalnu udobnost građevine. Prvobitni objekt se proširuje dodavanjem drugog peristila i prostorija oko njega velikog triklinija s tri eksedre, bazilikalne dvorane za audijenciju, pomoćne prostorije i apartman vlasnika u nivou ispod. Novoizgrađeni dio datiran je nalazima keramike dio posude od *terrae sigillatae* (iz razdoblja Augustove vladavine) kao *terminus post quem* nađenih tijekom zaštitnih arheoloških istraživanja i konzervatorskih radova 1990. g. (J. Šmic, V. Begović Dvoržak) u neditnutom sloju nasipa ispod kamenih stepenica koje iz apartmana vlasnika vode na nivo drugog peristila (sl. 10).

Apartman vlasnika sastojao se od dvije spavaće sobe, kupatila i *solariae* sobe za dnevni odmor, koji su bili smješteni uz zapadnu frontu novoizgrađenog dijela. Ispred rustičke vile i novodograđenog dijela izgrađen je niz luksuznih stambenih prostorija, koje su

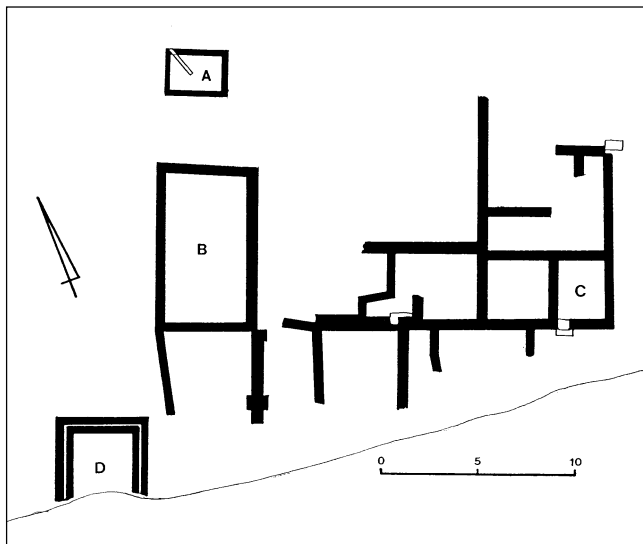
sl. 11 Idealna rekonstrukcija rezidencijalnog dijela s rustičkom vilom u zaljevu Verige (Crtež M. Gregl)

zbog pada terena smještene u nivou za cca 3 m ispod. Ispred njih izgrađen je veliki portik s lođama širine 6 m koji se prostire cijelom širinom sjeverne fronte u dužini od 80 m (270 r. stopa) smješten na umjetno nasipanoj terasi iznad mora. Glavna vertikalna komunikacija novoizgrađenog dijela ostao je nekadašnji prilaz rustičke vile prema moru. Kanalizacijski odvodi kroz drugi (dograđeni) peristil, koji naizgled idu sasvim nelogično, dobivaju puni smisao kada shvatimo da ocrtavaju liniju portika ispred ulaza u rustičku vilu. Novoizgrađeni rezidencijalni dio iskoristio je svu postojeću strukturu rustičke vile (Idealna rekonstrukcija: V. Begović Dvoržak, M. Gregl) (sl. 11).

Tijekom 1. st. izgrađen je rezidencijalni kompleks u uvali Verige koji se sastojao od rezidencijalnog dijela, hramova, *diaetae*, palestre, terma i gospodarskog dijela. Navedene arhitektonske cjeline bile su povezane sistemom portika i kriptoportika, koji su u zoni uz more povezivali kompleks u jedinstvenu cjelinu. Rezidencijalni kompleks bio je izgrađen na sjevernim padinama brda Dubovac, na jugoistočnim padinama brda Gradina i na južnim padinama brda Mrtvi vrh, te livadama između njih, uz cijeli unutarnji dio zaljeva, uključujući rustičku vile na brdu Dubovac u svoje tkivo, nepromijenjenu i uvijek prepoznatljivu, bez obzira na raskošne sadržaje koji su bili dodavani. Ispred rezidencijalnog kompleksa protezala se u kamenu građena obala mjestimično rafinirane, lučno zakrivljene forme flankirana gatovima koji su štitili unutrašnjost zaljeva.

U kasnoj antici gospodarski se dio dopunjuje novim sadržajima kao npr. izgradnja zgrade s vanjskim portikatima koja je bila u funkciji nekih proizvodnih pogona. Taj dio kompleksa karakteriziran je odvodnim kanalima izvedenim u opeci (na drugim dijelovima kompleksa kanalizacijski odvodi izvedeni u kamenu) i podom izvedenim u *opus spicatum* tehnici sa spikama znatno manjih dimenzija (10,5 x 1,8 -2 cm). Kompleks je u upotrebi do sredine 6. st. prema nalazima hidroarheoloških istraživanja u podmorju kompleksa, dok pojedinačni nalazi idu do 8./9. st.

Sustavna arheološka istraživanja rustičke vile i rezidencijalnog kompleksa izvršio je A. Gnirs od 1902. do 1914. g. Ona rezultiraju prvim tlocrtima vile s opisom namjena pojedinih prostorija i opisima značajnijih nalaza. Kasnija istraživanja manjeg obima vršili su talijanski arheolozi od 1930. g. do početka drugog svjetskog rata. Godine 1948. na raščišćavanju područja vile od posljedica razaranja u drugom svj. ratu rade profesori Odjela za povijest i arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu V. Miroslavljević, M. Barada i N. Klaić, te B. Bačić. God. 1952. do 1954. radove na konzervaciji vrši Š. Mlakar, a 1978. arheološka istraživanja (koja rezultiraju otkrivanjem zgrade s vanjskim porticima, na gospodarskom dijelu) vodi A. Vitasović. Od 1985. do danas Ministarstvo kulture vodi radove na arheološkim istraživanjima, geodetskim snimanjima, izradom snimke postojećeg stanja i konzervatorskim zaštitnim radovima na lokalitetu M.

sl. 12 Tlocrt ostataka rustičke vile u zaljevu sv. Nikole

Orlić, J. Šmic, M. Jurišić, V. Begović Dvoržak, kao i stručnjaci Nacionalnog parka Brijuni M. Pavletić i A. Vitasović.

VILLA RUSTICA u uvali SV. NIKOLE NA MALOM BRIJUNU

44°56'14" sjeverne geografske širine i 13°44'50" istočne geografske dužine.

Villa rustica u uvali sv. Nikole na Malom Brijunu nalazi se u zaštićenoj, jugu okrenutoj uvali, koja je od sjevernih vjetrova zaštićena uzvisinama na otoku, a od južnih vjetrova otokom Veli Brijun, rtom Vrbanj (sl. 12). Budući da je dubina kanala između Velikog i Malog Brijuna mjestimično manja od 2 metra, a more se od antičkih vremena do danas na istočnojadranskoj obali uzdiglo za 2 m, (tj. obala je potonula), pitanje je kakva je bila nekadašnja konfiguracija terena oko uvale i jesu li otok Veli Brijun i Mali Brijun bili spojeni u jednu cjelinu. Vila u uvali sv. Nikole sačuvana je u neznatnim ostacima, tako da nije moguće sa sigurnošću odrediti njezin tlocrt. Zidovi su uglavnom sačuvani malo iznad visine temelja. Može se razaznati dva ulaza, a prostorija u jugoistočnom uglu ima sačuvan ulaz s pragom i jednom stepenicom. U zapadnom dijelu sačuvan je niz prostorija pravilnog tlocrta (sl. 13). Najbolje je sačuvana cisterna uz obalu mora, zidova građenih u tehnici *opus cementicium*, obloženih lomljenim kamenom u žbuci ukupne širine cca 70 cm. Cisterna je bila dimenzija 4,2 x 3 m, kapaciteta cca 23 m³ vode (Matijašić 1988; 45). Na sjevernom dijelu nalazi se prostorija veličine cca 2 x 3 m (7 x 10 r. stopa) građena u tehnici *opus signinum* poda izvedenog od opeka u tehnici *opus spicatum*. U podu je sačuvan kanal širine 6,5 cm u dužini od 1,5 m (Gnirs 1901; 128-130). Prema navedenoj prostoriji A. Gnirs je stvorio zaključak da se radi o proizvodnom pogonu.

Na lokalitetu su pronađeni keramički utezi, ulomak baze stupa, dijela stupa sa kanelurama i korintskog

kapitela. Rustičku vilu u zaljevu sv. Nikole istražio je i opisao A. Gnirs, koji je i objavio tlocrt ostataka vile. Na dnu uvale u plićaku nalaze se ostaci antičke zidane obale (podmorsko rekognosciranje 1985. g. M. Orlić, M. Jurišić) (Gnirs 1901).

VILLA RUSTICA na otoku VANGA

44°54'40" sjeverne geografske širine i 13°44'10" istočne geografske dužine.

Villa rustica na otoku Vanga nalazi se na njegovom sjeveroistočnom dijelu u zaštićenoj uvali Nutarnja draga. Vidljivi su ostaci antičkog mola za pristajanje brodova građenog od sitnijeg kamenog materijala širine cca 5,8 m koji se može pratiti u dužini cca 20 m (Matijašić 1988; 46). (Podmorsko rekognosciranje 1985. M. Orlić, M. Jurišić). Na obali nađeni su ulomci antičke keramike i zidova koji su gusto obrasli vegetacijom. Vila je samo ubicirana, i nije do danas istražena (Matijašić 1988).

VILLA RUSTICA u luci BRIJUNI

44°55' sjeverne geografske širine i 13°46'30" istočne geografske dužine.

Tijekom iskopa za hotele u luci Brijuni nađeni su ostaci antičke rustičke vile. A. Gnirs je samo zabilježio podatak, a nađeni ostaci ugrađeni su u temelje hotela, te nisu pristupačni. Lokalitet nije bio istraživan (Gnirs 1906; 41-42).

VILLA RUSTICA u uvali RIBNJAK (uvala TURANJ, VAL TORRE)

44° 55' 20" sjeverne geografske širine i 13°45'40" istočne geografske dužine

U dubokom zaljevu Ribnjak nađeni su ostaci zidova rimske strukture i ostaci kvadratične cisterne. Podatke su publicirali A. Puschi 1898. g., Benussi 1928., i M. de Franceschini 1998. g. (De Franceschini 1998; 502). U uvali ispod površine mora uočljivi su ostaci kamenog antičkog akvedukta kao nastavak njegove trase na kopnu koje je utvrdio A. Gnirs. Dno je prekriveno slojem mulja debljine preko 30 cm. Ostaci zidova nađeni su na sjevernom dijelu uvale, fragmentarno vidljivi zbog naslaga mulja. (podmorsko rekognosciranje 1985. g.M. Orlić, M. Jurišić). U rimsko doba uvala Turanj bila je plića (za cca 2m) i prirodni ribnjak koji se vrlo lako mogao zatvoriti i imao je kontrolirani izlaz i dotok svježe morske vode. S tim su u vezi vjerojatno i ostaci akvedukta nađenog u podmorju. Dodavanje slatke vode bilo je potrebno da se smanji salinitet u plitkoj uvali. Pretpostavka je da se radi o rustičkoj vili vezanoj uz ribnjak. Lokalitet nije bio istražen.

ANTIČKA ARHITEKTURA u zaljevu JAVORIKA (SOLINE, VAL LAURA)

44° 54' 28" sjeverne geografske širine i 13° 46' 10" istočne geografske dužine

sl. 13

U zaljevu Javorika vidljivi su ostaci građene obale, danas ispod nivoa mora. Podatke su donijeli A. Puchi 1898. g. i Degrassi 1920. g., te M. de Franceschini 1998.g. (De Franceschini 1998: 502; Mlakar 1976).

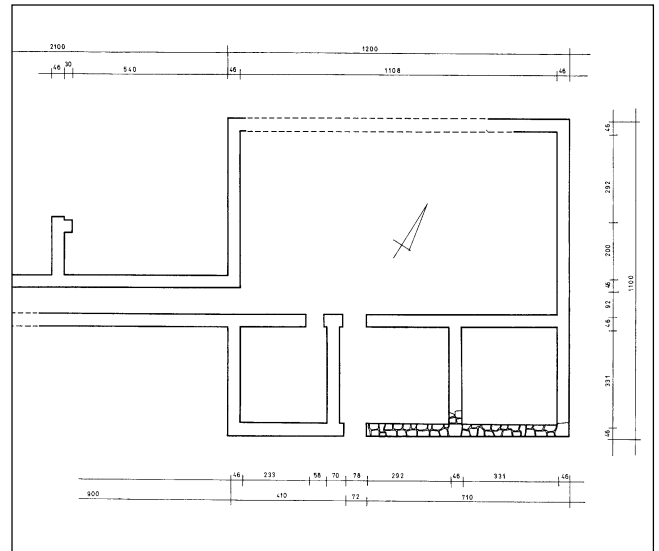
Uz obalu i u moru nazire se čitava mreža kamenih pregrada koje se mogu dovesti u vezu s brijunskim solanama poznatim iz literature. M. Zaninović navodi podatak da je biskup Eufrazije darovao 543. g. trećinu brijunskih solana svome kleru (Zaninović 1991: 259) (sl. 14). Na plaži su utvrđeni ostaci zidova, i uz njih postoji koncentracija većih kamenih blokova koja bi mogla predstavljati pristanište za manje brodove. (podmorsko rekognosciranje 1985. g. M. Orlić, M. Jurišić). Pretpostavka je da se radi o rustičkoj vili vezanoj uz solane. Lokalitet nije bio istražen.

Publicirano: Mlakar 1976; De Franceschini 1998.

Mnogobrojne rustičke vile na Brijunima svjedoče o intenzivnoj agrarnoj proizvodnji, obilju slatke vode i jednom različitom biljnom pokrovu (u komparaciji s današnjim), vjerojatno onakvom kakav je opisala biolog R. Šoštarić u svom magistarskom radu o makrofosilima (istraživanja materijala iz hidroarheoloških sonda u zaljevu Verige) (Šoštarić 1999: 183-184). Različita namjena vila ukazuje na kombiniranu ekonomiju otočja s agrarnom proizvodnjom, ribnjacima i solanama.

Prve tri vile arheološki su istražene i definirani su njihovi tlocrti. Ostale vile djelomično su istražene ili je samo utvrđen njihov položaj.

Jedina rustička vila na Brijunima koja je datirana, je ona na brdu Dubovac, u zaljevu Verige. Budući da je nadogradnja vile započela u ranom 1. st. može se *vila rustica* datirati u 1. st. pr. Kr. ili u sam početak 1. st. Nadogradnja vile datirana je posudom iz Augustovog razdoblja nađenom u nedirnutom sloju ispod stepenica koje su vodile s druge terase na II peristil na trećoj terasi rezidencijalnog dijela. Nadogradnja je datirana i nalazom brončanog novca cara Klaudija u žbuci zida zgrade na kraju velikog portika (natpis na novcu iz 41. g.- TI CLAUDIVS CAESAR AVG. P; M. TR; P. IMP. P. P., na stražnjoj strani prikazana je Minerva s kopljem i štitom u ruci. Nadogradnja je također datirana

sl. 14 Ostaci solana u zaljevu Javorika

nalazima tegula i amfora sa žigovima *Laecania* proizvedenim u ranom 1. st. u keramičarskoj radionici na susjednom kopnu, u Fažani. Druge dvije vile po načinu izgradnje toliko su slične prvoj, pa je pretpostavka da su istovremene. U svrhu toga provedena je usporedba dimenzija njihovog građevnog materijala i dimenzija njihovih glavnih prostorija (*oecus*, kuhinja, *cella vinaria* ili *cella olearia*) kojom dolazimo do zanimljivih rezultata

Sličnost dimenzija pojedinih dijelova vile u uvali Verige i vile u uvali Madona dimenzije građevnog materijala i stupova, kao i dimenzije pojedinih prostorija govore u prilog istovremenoj dataciji i sličnoj dataciji. Stoga se datacija vile u uvali Verige može okvirno uzeti i za vile u uvali Madona i na brdu Kolci.

Daljnji razvoj triju istraženih rustičkih vila na Brijunima (u zaljevu Verige, uvali Madona i brdu Kolci) tekao je u tri potpuno različita smjera. Prva vila prerasla je u raskošni rezidencijalni kompleks s luksuznim sadržajima kao što su hramovi, *diaeta* (biblioteka), palestra, terme i veliki portik, te u kamenu građena obala oko cijelog zaljeva. U kasnoj antici na vili se događaju bitne promjene i ona postupno gubi svoju reprezentativnu funkciju i postaje ponovo više gospodarski objekt čija upotreba je datirana arheološkim materijalom iz podmorja do 6. st.

Druge rustička vila, ona u uvali Madona, razvija se u kasnoantičko naselje zbijenog tipa s fortifikacijama. Naselje doživljava svoj procvat u razdoblju Bizanta (539. do 751. g.) kao vojna i pomorska baza, a njegovo postojanje prestaje u 15. ili 16. st. nakon uzastopnih pohara kuge (Širac 1985: 92-93).

Rustička vila na brdu Kolci nije bitno mijenjala svoj izgled i funkciju. Tijekom godina dograđene su tri prostorije u vanjskom korpusu i neke preinake zidova, što je vidljivo iz različitih dimenzija zidnog materijala upotrijebljenog na tim dijelovima. Njeno trajanje nije dokazano, a pretpostavka je da ide do u 4. st.

Najnovija povijesna istraživanja (F. Tassaux 1982.-84., A. Starac 1994., T. Bezecky 1995., M. de Franceschini

1998.) povezuju izgradnju na Brijunima s obitelji *Laecanii* koji su u Pulu došli kao kolonisti za vrijeme Cezara ili tek poslije bitke kod Akcija, u vrijeme cara Augusta. Bili su vezani uz pripadnike julijsko-klaudijske dinastije i njihovi favorizirani prijatelji. Stekli su poč. 1. st. veliko bogatstvo i političke časti i postali jedna od najmoćnijih obitelji u Istri. Poznata su zadnja dva pripadnika te obitelji otac i sin istog imena *Caius Laecanius Bassus*. *Caius Laecanius Bassus*, stariji, postao je *praetor* za Tiberija *consul sufectus* 40. g. u vrijeme Kaligule, a njegov sin je konzul 64. g. u vrijeme Nerona (Tassaux 1982; 246). U vrijeme njihova najvećeg uspona, negdje između 40. i 60. g. (kada su i otac i sin bili na vrhuncu svog bogatstva) događa se najsajnija izgradnja na Brijunima. *Caius Laecanius Bassus* mlađi umro je bez zakonitog nasljednika (u vrijeme Vespazijana) i prema žigovima na amforama *figiline* u Fažani pretpostavlja se da su njihovi posjedi prešli u carsko vlasništvo (Starac 1994: 136).

“Ti *homines novi* s Augustom i Tiberijem ušli su u rimski senat i bili su najpoznatiji članovi istarske aristokracije, poduzetni i agresivni, obogatili su se uzgojem

vinove loze i maslina, te trgovinom kojoj su se aktivno posvetili” (Franceschini 1998: 796). Ona ukazuje da je postojao zakon iz 218. g. pr. Kr. koji je zabranjivao senatorima posjedovanje brodova koji mogu prevoziti više od 300 amfora. Zakon je dugo ostao na snazi i limitirao je veličinu broda, ali ne i njihov broj, te se lako mogao zaobići. Novi ljudi koji su došli u senat za Augusta i Tiberija (ljudi iz nižeg staleža) bili su i zemljoposjednici i trgovci, što je bio temelj njihovog naglog bogaćenja.

Intenzivna proizvodnja vina i maslinovog ulja (o čijim kvalitetama piše i Plinije Stariji) u Istri može se povezati s rimskim vojnim osvajanjima Panonije i Norika i velikim potrebama vojske za tim proizvodima (Tassaux 1982: 265). Istra je bila na najpovoljnijem geografskom položaju da bi postala glavni snabdjevač i to je uvjetovalo uspon latifundista u Istri (od kojih su najistaknutiji primjer *Laecanii*). Oni su mogli dobiti i svojevrstan monopol za snabdjevanje vojske tim proizvodima (poč. 1. st.), i u kratko vrijeme steći golemo bogatstvo. To bogatstvo bilo je osnova za izgradnju velikih vila na području Istre čiji sjaj je daleko prelazio osnovne potrebe stanovanja.

Villa rustica	Kolci	Verige	Madona
Ukupne dimenzije	59 x 56 m	50 x 40 m	63 x 51 m
Kuhinja	6,5 x 14,5 m	8,8 x 11 m	6 x 15,8 m
Oecus	9 x 6,15 m	14 x 7,45 m	11,8 x 15,8 m
Cella	50 x 10,49 m	26 x 7,9 m	23,2 x 7,9 m
Cisterna		13,9 x 11,8 m	7,35 x 3,3 m
Dvorište	27 x 30 m	14,7 x 12,2 m	26,2 x 29, 6 m
Zidovi	45-50-88,7 cm	45-51 cm	45-53-88,7 cm
Stupovi	41-45 cm	44-45-46-47 cm	37-39-41-42-43-44 cm
Spike	6 x 11 x 2 cm	12 x 2,7 x 6,8 cm	12 x 1,8 x 7,5 cm
	6,7 x 11,7 x 2,2 cm		

sl. 15 Tabela

POPIS LITERATURE

- Ashby 1970 T. Ashby, *The Roman Campagna in Classical Times*, Tonbridge 1970.
- Begović Dvoržak 1990 V. Begović Dvoržak, Antička vila na Brijunima, *VAMZ*, XXIII, 1990., 97-110
- Begović Dvoržak 1993 V. Begović Dvoržak, Rezidencijalni kompleks u uvali Verige na Brijunima – hramovi, *VAMZ*, XXVI-XXVII, 1993.-1994., 25-45
- Begović Dvoržak 1995 V. Begović Dvoržak, Rezidencijalni kompleks u uvali Verige na Brijunima: primjer ekstrovertirane maritimne vile harmonično uklopljene u krajolik, *Histria Antiqua*, 1, 1995., 47-54
- Begović Dvoržak 1997 V. Begović Dvoržak, Utvrđivanje cjelovitog areala ranocarskog rezidencijalnog kompleksa u uvali Verige na Brijunima, *Arheološka istraživanja u Istri*, Izdanja HAD, Zagreb, 1997., 85-96
- Begović Dvoržak 1997/98 V. Begović Dvoržak, Raskoš rimskih ladanjskih vila terme rezidencijalnog kompleksa na Brijunima, *VAMZ*, XXX-XXXI, 1997/1998., 47-68
- Bergman 1995 B. Bergman, *Visualizing Pliny s Villas*, *JRA*, vol 8, 1995., 406 420
- Bezczky 1995 T. Bezczky, Amphorae and Amphora Stamps from the Laecanius Workshop, *JRA*, vol 8, 1995., 41-64
- Bezczky 1998 T. Bezczky, *The Laecanius Amphora Stamps and the Villas of Brijuni*, Wien 1998.
- Bezczky, Pavletić T. Bezczky, M. Pavletić, New objects from the figlina of C. Laecanius Bassus, *Jahresh. Osterr. Arch. Inst.*, 1996., 143-163
- Blake 1947 M. E. Blake, *Ancient Roman Construction in Italy from the Prehistoric Period to Augustus*, Washington, 1947.
- Blake 1959 M. E. Blake, *Roman Construction in Italy from Tiberius through the Flavians*, Washington, 1959.
- Boethius, Ward Perkins 1970 A. Boethius, J.B. Ward Perkins, *Etruscan and Roman Architecture*, Suffolk, 1970.
- Carandini 1985 A. Carandini, *Una villa schiavistica nell Etruria Romana*, Modena, 1985.,
- Cima, La Roca 1986 M. Cima, E. La Roca, *Le tranquille dimore degli Dei: La residenza imperiale degli Horti Lamiani*, Cataloghi Marsilio, Venice 1986.
- Claridge 1985 A. Claridge, Castel Porziano, la zona del Vicus Augustanus, *Archeologia Laziale VII*, 1985., 218-223
- Crawford 1976 D.J. Crawford, "Imperial Estates", *Studies in Roman Property*, Cambridge 1976., 35-70
- Crema 1959 L. Crema, *Storia dell architettura romana*, Torino 1959.
- Cunliffe 1978 B. Cunliffe, *Rome and her Empire*, Maidenhead, 1978.
- De Franceschini 1998 M. de Franceschini, *Le ville Romane della X regio (Venetia et Histria)*, Roma 1998.
- Gnirs 1900 A. Gnirs, Römische Wasserversorgungsanlagen im südlichen Istrien, *Jahresbericht der k.u.k. Marine Unterrealschule in Pola 1900-1901.*, Pola 1901., 1-29
- Gnirs 1901 A. Gnirs, Überreste römische Ansiedlungen in der Gegend zwischen Pola und Rovigno, *MZK* 27 1901., 128-130
- Gnirs 1902 A. Gnirs, Aus Südistrien, *JÖAIBeibl* 5/1902., 159-166
- Gnirs 1903 A. Gnirs, Alterthümer in Pola und Umgebung, *JOAI*, 6/1903., 97-100
- Gnirs 1904 A. Gnirs, Antike Funde aus Pola und Umgebung, *JÖAIBeibl*, 7/1904., 131-146
- Gnirs 1905 A. Gnirs, Relazione sopra recenti scoperte e scavi nel circondario di Pola, *AttiIstr.* 22/1905., 255-263
- Gnirs 1906 A. Gnirs, Forschungen im südlichen Istrien, *JÖAIBeibl*, 9/1906., 25-48
- Gnirs 1907 A. Gnirs, Forschungen in Istrien, *JÖAIBeibl.*,10/1907., 43-58
- Gnirs 1908 A. Gnirs, Forschungen im südlichen Istrien, *JÖAIBeibl*, 11/1908., 167-186
- Gnirs 1912 A. Gnirs, Grabungen im südlichen Istrien, *JÖAIBeibl* 15/1912., 5-16
- Gnirs 1915 A. Gnirs, Forschungen über antiken Villenbau in Sudistrien, *JÖAIBeibl* 18/1915., 99-164
- Gnirs 1930 A. Gnirs, Paralipomena aus Istrien und Aquileia, *JÖAIBeibl* 16/1930., 177-190
- Hudec, Begović Dvoržak 1993 G. Hudec i V. Begović Dvoržak, Mogućnosti primjene digitalne obrade aerosnimaka u pripremi arheoloških istraživanja, *Bilten HAZU*, Zagreb,1993.,77-83
- Jurišić 1997 M. Jurišić, Antički ribnjak u uvali Verige na Brijunima, *Arheološka istraživanja u Istri*, Izdanja HAD, sv. 18, Zagreb, 1997., 163-168
- Jurišić, Orlić 1987 M. Jurišić, M. Orlić, Istraživanja antičke luke u uvali Verige na Brijunima, *Obavijesti*, Zagreb 1987;3, 40-42
- Jurišić, Orlić 1989 M. Jurišić, M. Orlić, Brijuni uvala Verige, antička luka, *Arheološki pregled*, Ljubljana 1989., 98-99
- Jurkić Girardi 1981 V. Jurkić Girardi, Građevinski kontinuitet rimskih gospodarskih vila u zapadnoj Istri od antike do bizantskog doba, *Histria Historica* 2/1981., 77-99
- Jurkić Girardi 1986 V. Jurkić Girardi, Prilog za sintezu povijesti Istre u rimsko doba, *Izdanje HAD* 1986., 65-80
- Kehoe 1992 D. P. Kehoe, Management and Investment on Estates in Roman Egypt During the Early Empire, *Papyrologische Texte und Abhandlungen* 40; Habelt, Bon 1992
- Maiuri 1958 A. Maiuri, *Il palazzo di Tiberio detto "Villa Jovis" a Capri*, Roma 1958.
- Mansuelli 1958 G. Mansuelli, *Le ville nel mondo romano*, Milano 1958.
- Marušić 1986 B. Marušić, Materijalna kultura Istre od 5. do 9. st., *Izdanja HAD* 11/1986.
- Matijašić 1982 R. Matijašić, Roman Rural Architecture in the Territory of Colonia Iulia Pola, *AJA*, 86/1982, I, 53-64

- Matijašić 1988 R. Matijašić, *Ageri antičkih kolonija Pola i Parentium, Latina et Greca*, Zagreb, 1988.
- Matijašić 1998 R. Matijašić, *Ekonomija antičke Istre*, Pula 1998.
- McKay 1975 A. G. McKay, *Houses, Villas and Palaces in the Roman World*, Hudson 1975.
- Mlakar 1971 Š. Mlakar, *Brioni*, Uprava Brionskih otoka, Pula 1971.
- Mlakar 1976 Š. Mlakar, Fortifikacijska arhitektura na otoku Brioni "Bizantski kastrum", *Histria Archaeologica* 6-7, Pula 1976.
- Purcell 1987 N. Purcell, *Town in Country and Country in Town*, in *Ancient Roman Villa gardens*, *Dumbarton Oaks*, 1987., 185-203
- Purcell 1995 N. Purcell, *The Roman villa and the landscape of production*, *Urban Society in Roman Italy*, New York 1995., 151-179
- Puschi 1898 A. Puschi, *Le Pullari*, *AttiIstr.* 15/1898, 540-549
- Ramieri 1995 A. M. Ramieri, *La villa di Plinio a Castel Fusano*, *Archeologia Laziale*, 1995.
- Smith 1997 J. T. Smith, *Roman villas: a study in social structure*, London 1997.
- Suić 1952 M. Suić, Izvještaj o istraživanjima rimske vile u Maloj Proversu, *VAHD*, 54/1952., 174-188
- Suić 1957 M. Suić, Arheološka istraživanja u Mulinama na otoku Ugljanu, *Ljetopis JAZU* 64, 1957.,230-249
- Suić 1976 M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 1976.
- Suić 1987 M. Suić, *Cissa Pullaria Baphium Cissense Episcopus Cessensies*, *Arheološki radovi rasprave* 10, 1987., 175-219
- Starac 1994 A. Starac, *Carski posjedi u Istriji*, *Opuscula Archaeologica*, 18, Zagreb 1994.,133-145
- Schrunk&Begović 1996 I. Schrunk & V. Begović, *Roman Country Estate in Istria: Changing Environments*, *AJA News*, vol 3, no 3, 1996., 346
- Širec 1984 Lj. Širec, *Srednjovjekovna keramika iz cisterne Kastrum na otoku Brioni*, *Histria Archaeologica* 15-16, Pula 1984, 85-107
- Šmic&Pavletić 1990 J. Šmic & M. Pavletić, *Arheološka snimanja vile rustike na lokalitetu Kolci na Brijunima*, Zagreb, 1990., elaborat
- Šoštarić 1999 R. Šoštarić, *Analiza biljnih makrofosila iz uvale Verige na Velom Brijunu* magistarski rad, Zagreb 1999.
- Tassaux 1982 F. Tassaux, *Laecanii, recherches sur une famille senatoriale d Istrie*, *L Ecole Francaise de Rome*, Rome 1982.
- Tassaux 1984 F. Tassaux, *L' Implantation territoriale des grandes familles d' Istrie*, *Atti dei Civici musei di storia arte quaderno* 13, 2 1983.-84.
- Tassaux 1986 F. Tassaux, *Sur quelques rapports entre l' Istrie et la Liburnie dans l' antiquite*, *Antichita altoadriatiche Atti delle settimane di studio aquileiesi*, 26, 1, Aquileia Udine 1986.
- Tchernia 1986 A. Tchernia, *Le vin de l' Italie Romaine: Essai d'histoire economique d'apres les amphores*, Rome 1986, *Ecole Francaise*, 264-271
- Vitruvius M. Vitruvius P., *De architectura libri decem*, Prijevod: M. Lopac, Sarajevo 1951.
- Ward-Perkins 1981 J. B. Ward-Perkins, *Roman Imperial Architecture*, London 1981.
- Zaninović 1991 M. Zaninović, *Sol u antici naše obale*, *Zbornik ANUBH*, Sarajevo 1991.,255-264
- Zaninović 1991 M. Zaninović, *Marginalije o pučanstvu antičke Istre*, *Opuscula archeologica*, 15, Zagreb 1991.,71-89
- Zaninović 1994 M. Zaninović, *Značajke rimskih vojničkih natpisa u Istri*, *Opuscula Archaeologica*, 18, Zagreb, 1994.,147-153
- Zaninović 1995 M. Zaninović, *Villae rusticae u pejzažu otoka i obale antičke Dalmacije*, *Histria Antiqua*, 1/1995., str 87-96

SUMMARY

VILLAE RUSTICAE ON THE BRIJUNI ISLANDS

Key words: *villa rustica*, Brijuni Island, 1st cent. bc, late Roman period, *cella vinaria*, *cella olearia*

Villae rusticae are found at a series of sites in the Briuni Islands — at Verige Bay, Madona Bay, on Kolci Hill, in the cove of St Nicholas, on the island of Vanga, in Briuni harbor, in Ribnjak Bay, and Javorika Cove. The first three have been investigated archaeologically and their plans and dispositions are known. They are villas of the U type with rooms located on three sides around a central courtyard. The fourth side was fenced off with a wall, such as is still preserved at the village in Madona Bay. They were built on natural plateaus (partly carved), in carefully chosen positions above bays, with an accompanying dock. They are characterized by the most favorable natural location, with broad views toward the sea or the green of hills and meadows, the most carefully chosen position to take advantage of sunlight, the vicinity of a spring, or a masterfully constructed cistern for collecting rainwater, and a safe natural harbor for the simplest transport of agricultural products by sea to market.

The only *villa rustica* on the Brijuni Islands that is dated is on Dubovac Hill in Verige Bay. As adaptation of the villa began in the early 1st century, it can be dated to the 1st century BC or the very beginning of the 1st century. The adaptation of the *villa* is dated by a vessel from the Augustan period found in an untouched stratum under steps that joined the second and third terraces of the residential section. The adaptation is further dated by a bronze coin of the emperor Claudius in the mortar of the wall of the building at the end of the large gateway (the legend on the coins from 41 AD: TI CLAVDIUS CAESAR AVG. P; M. TR; P. IMP. P. P., Minerva on the reverse with a spear and shield). It is further dated by stamps on *amphorae* and *tegulae* from the *figulina* at Fažana. Another two villas (at Madona Bay and at Kolci Hill) are so similar to the first in terms of construction methods that they can be dated to the same period. A comparison of the dimensions of their construction material and the dimensions of their main rooms (*oecus*, kitchen, *cella vinaria* or *cella olearia*) leads to interesting results. The similarity of dimensions of individual elements of the villa at Verige Bay and that in Madona Bay (construction material and columns, the size of individual rooms) would indicate the same investor and a similar date. Thus the dating of the villa at Verige Bay can be applied approximately to the villa in Madona Bay and that on Kolci Hill.

The cited *villae rusticae* in the Brijuni archipelago (at Verige Bay, Madona Bay, and Kolci Hill) further developed in three entirely different ways. The first evolved into a magnificent residential complex with luxurious contents,

such as temples, a *diaeta* (library), a *palestra*, baths, and a large porticus, with an embankment of stone built along the entire bay. In late antiquity, this villa went through major changes and it gradually began to lose its luxurious purpose, again becoming more of a farming estate, whose utilization is dated by archaeological material from underwater structures up to the 6th century.

The second *villa rustica* in Madona Bay developed into a late Roman settlement of condensed form with fortifications. The settlement flourished in the Byzantine period (539-751) as a military and naval base, but its use ceased in the 15th or 16th centuries after successive outbreaks of plague.

The *villa rustica* at Kolci Hill did not significantly change its appearance or function. Through time, three rooms were added in the exterior section, and some walls were rebuilt, as is apparent from the different dimensions of the construction material used in these sections. Its continuity has not been proven, but it is suggested to have existed into the 4th century.

The most recent historical research (F. Tassaux 1983-84, A. Starac 1994, T. Bezecky 1995, M. de Franceschini 1998), has related the construction on the Brijuni Islands with the family of the Laecanii, who arrived in Pula as colonists during the reign of Caesar or after the battle at Actium, in the period of the emperor Augustus. They were tied to members of the Julian-Claudian dynasty and they favored friends. They acquired great wealth and political might at the beginning of the 1st century, and became one of the most powerful families in Istria. The last two members of this family are known: a father and son of the same name, Caius Laecanius Bassus. The elder was *praetor* during the reign of Tiberius, and *consul suffectus* in 40 AD during the reign of Caligula, while the son was consul in 64, during the reign of Nero. At the time of their greatest success, sometime between 40 and 60 AD (when both father and son were at the peak of their wealth), the most exceptional construction was undertaken in the Brijuni Islands.

The intensive production of wine and olive oil (whose qualities were praised by Pliny) in Istria can be related to the Roman military conquests of Pannonia and Noricum, and the great needs of the army for such products. Istria was located at the best geographic position to become the main supplier, which caused an increase in building county estates in Istria, where the Laecanii were the most prominent example). They received a monopoly of sorts for supplying the army with these products at the beginning of the 1st century, and acquired a large fortune in a short period of time. This wealth represented the means for constructing large mansions in the Istrian region, whose brilliance greatly outshone any basic dwelling needs.

Translated by B. Smith-Demo